

ВПЛИВ КОНФЛІКТОГЕННИХ ФАКТОРІВ НА ПОЛІТИЧНУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Сучасне українське суспільство перебуває на етапі суттєвих трансформацій, зумовлених поширенням демократії, формуванням правової держави і громадянського суспільства, які не можливо уявити без громадянина, що активно бере участь у суспільно-політичних процесах на основі власного вибору, самостійно прийнятого рішення, усвідомлених вчинків і цілковитої особистої відповідальності за їх наслідки. При цьому перехід до нового стилю життя, іншої моделі мислення безперечно супроводжується й ускладнюється конфліктами між старим і новим, наслідком чого є депресивні настрої, відчуття невпевненості, роздратованості і розпачу серед усіх категорій населення, особливо серед молоді. Як відзначають автори однієї з перших колективних монографій, присвяченої проблемам сучасної української молоді, ця соціально-демографічна група найбільш чутливо сприймає суспільні проблеми і суперечності, тому духовна криза радянського суспільства чи не найяскравіше відбилася в її свідомості, серйозно позначилася на процесі її соціалізації [1, 7–8].

Визнаємо, що характер формування політичної соціалізації молоді суттєво впливатиме на якісні характеристики подальшого розвитку українського суспільства загалом, що зумовлює потребу й актуальність її дослідження.

Процес політичної соціалізації є предметом аналізу соціологічних, філософських, політологічних, педагогічних наукових розвідок. Водночас його вивчення не було в центрі уваги вітчизняних науковців до 90-х рр. минулого століття. Відсутність досліджень з даної проблеми у радянський період можна пояснити тим, що в пануючій державній ідеології молодь розглядали лише як об'єкт соціалізації, що відображалося, зазвичай, у двох напрямках: характеристики найкращих рис молодого покоління і загальних завдань його виховання. Незначною була кількість праць, в яких розкривалося реальне положення молоді у суспільстві, її участь у різних сферах соціуму.

Огляд наявної літератури засвідчує, що чимало праць вітчизняних соціологів присвячено: аналізу соціального становища, ціннісних і професійних орієнтацій молоді – Є.Головахи, В.Оссовського, А.Яременка, О.Балакіревої, М.Міщенко; проблемам соціального самопочуття – Н.Паніної [2]; специфіці студентської молоді – Л.Сокурянської [3], А.Лантуха [4] та ін. Водночас, проблема політичної соціалізації молоді у сучасній Україні поки що належить до мало досліджуваних, а фундаментальні праці у цьому напрямі загалом відсутні.

Не існує чіткості і у визначеннях самого поняття “політичної соціалізації”, що породжує різні оцінки щодо сутності даного процесу і факторів, які впливають на нього. У західній літературі сформувалося кілька підходів до політичної соціалізації: в основі одних покладені психологічні механізми формування політичної свідомості і поведінки людини (Г.Алмонд, С.Верба) [5]; інші пояснюють її як процес оволодіння людиною певних політичних ролей (А.Коен, Р.Мертон) [6]. Існує також підхід, за яким політична соціалізація є внутрішнім процесом людини, в результаті якого відбувається політизація почуттів, емоцій, поглядів (Г.Лассуелл, Е.Фром) [7].

Політичну соціалізацію ми визначатимемо як двобічний, взаємозумовлений, неперервний процес взаємодії людини і політичної системи, який: по-перше, фіксує засвоєння особистістю певних норм, цінностей, рольових очікувань та ін., по-друге,

аналізує, як особистість вибірково засвоює, закріплює, відтворює ці норми, цінності, ролі очікування, традиції у різних формах політичної поведінки. Дане визначення, на нашу думку, є вдалим мірою того, що в ньому відображено як вплив політичної системи на становлення особистості, так і зворотній вплив особистості на процес оновлення соціально-політичного життя.

Механізм залучення особистості в політику є надзвичайно складним. Це неперервний процес, що здійснюється двома шляхами. Перший – це передавання новим поколінням політичного досвіду попередніх поколінь, реалізованого в політичній культурі суспільства, при цьому вплив на особистість здійснюють чисельні агенти соціалізації: сім'я, освітні заклади, засоби масової інформації та ін. Другий шлях – це набуття особистістю раніше невідомих політичних знань, засвоєння нового політичного досвіду. Тут доміняючою постає активність самої особистості, яка дає можливість обирати із запропонованого переліку політичних позицій ту, яка є найближчою до її внутрішніх переконань.

Відзначимо, що в реальному житті окреслені шляхи залучення у політику переплітаються, взаємодоповнюють одне іншого, адже соціалізація не є процесом цілковитого відкидання старого на противагу новому, а, скоріше, поєднанням, нашаруванням елементів, властивих попереднім етапам розвитку суспільства і якісно нових.

Починаючи з раннього дитинства, політична соціалізація триває все свідоме життя, оскільки набуті одного разу уявлення, орієнтації, установки не назавжди лишаються незмінними; вони можуть корегуватися, змінюватися в зрілому віці залежно від низки факторів, зокрема під впливом особистого соціально-політичного досвіду. Дослідження процесу політичної соціалізації молодих людей потребує аналізу його специфіки, вплив на який здійснюють: вікові, фізичні, психологічні і соціокультурні якості особистості; її суспільний стан, що передбачає певні права й обов'язки та впливає на рівень прагнень і самосвідомість молоді, зумовлює характер її діяльності.

Результатом процесу політичної соціалізації є формування таких соціально значущих рис особистості, як потреби, інтереси, цінності. Останні визначають цілі особистості і є факторами, які суттєво впливають на її активність. Тому, на нашу думку, буде доречним з'ясування ролі потреб, інтересів, цінностей у соціально-політичній діяльності молоді людини.

Будь-яка діяльність, будь-яка соціальна дія починається з виникнення в особистості потреб. Останні зазвичай визначаються як особливий стан і як відношення, що характеризує взаємодію людини з природою і соціальною сферою. Потреби, зазвичай, відчуються особистістю як нестача чи загальна відсутність певних компонентів життєдіяльності. Таким чином, потреби ми можемо визначити як вибіркоче ставлення суб'єкта до умов життя, до всього об'єктивного світу, яке виявляється у суперечності між можливим і дійсним, потрібним і бажаним і вирішується задоволенням чи незадоволенням потреб шляхом активних дій їх носія. Водночас, це ставлення носія потреби не лише до предмету цієї потреби, а й до інших учасників соціального процесу, до тих, хто відчуває ті самі або схожі потреби. Отже, динаміка задоволення чи незадоволення тієї чи іншої потреби постає як суспільні відносини, в яких виникають конфлікти. Політика не породжує в людини якихось специфічних потреб, водночас проблема з'ясування їх пріоритетності лишається важливим соціально-політичним аспектом.

У всіх сферах діяльності особистості функціонують соціально-політичні інститути і організації, що обслуговують різні потреби, такі як сім'я, система освіти, церква, політичні партії та ін. Кожний інститут розв'язує певні завдання, що дає можливість досягти загального результату: сформувати зрілу, політично грамотну

особистість сучасного суспільства. Їх значущість і пріоритетність залежать від конкретно-історичних умов, що склалися у тому чи іншому суспільстві.

Соціальними інститутами, до яких рівень довіри є найвищим, за результатами всеукраїнського моніторингу Інституту соціології НАН України, є сім'я (більше 93%, з урахуванням частково довіряючих), церква (52,5%). При цьому надзвичайно низькими є показники довіри таким інститутам, як ЗМІ (35%), міліції (12%), судам (14%), політичним партіям (10,5%) [8].

У сучасному світі на першому етапі політичної соціалізації найважливішими її агентами є засоби масової комунікації (ЗМК): преса, радіо, телебачення, кіно, комп'ютерні мережі, основними завданнями яких є формування політичної культури населення. Найсильнішим є вплив телебачення і радіо на політичне становлення особистості. Водночас, ЗМК можуть бути використані і для політичного маніпулювання – прихованого управління політичною свідомістю і поведінкою людей. Отож, бачимо наявний конфлікт, що виникає в наслідок соціалізуючої дисфункції політичних інститутів і політичної практики.

Істотно впливають на інтенсивність потреб і на саму діяльність інші компоненти мотиваційної сфери – інтереси і цінності. Інтереси, як і потреби, є особливим різновидом суспільних відносин, оскільки вони не існують поза своїх носіїв – індивідів, соціальних груп. Інтереси, зазвичай, постають передумовами індивідуальної поведінки і спрямовані на засоби, шляхи, форми, методи, завдяки яким забезпечується задоволення потреб. Відповідно, предметом інтересу є не самі блага, а ті позиції індивіда чи соціального прошарку, які забезпечують можливості отримання цього блага. У зв'язку з тим, що позиції не є однаковими, інтереси певною мірою є більш конфліктними, ніж потреби. Однією з причин конфлікту може бути неадекватне сприйняття як власних, так і інших (відмінних від власних) інтересів. Так, дослідження засвідчують, що певною мірою цікавляться політикою 68% молоді, а готовність брати участь у роботі політичних партій і суспільних організацій вважають можливою лише при умові отримання певних матеріальних та інших вигод [8]. Можемо зробити висновок, що суспільно-політична активність зумовлена особистими інтересами індивідів.

Щодо цінностей, то традиційно їх визначають як результат взаємодії потреб і інтересів. Цінність має певну стійкість і здатна здійснювати зворотній вплив на потреби і інтереси, а зміст цінностей зумовлюється характером соціальних відносин у тому вигляді, як ці відносини закріплені у суспільній свідомості, еталонах культури різних прошарків суспільства. Аналіз динаміки ціннісних орієнтацій населення України за перше десятиліття незалежності (1991–2000 рр.) представлений низкою публікацій відомого вітчизняного соціолога А.Ручки. Він відзначає, що відбулося "посилення вітальних цінностей, які виступають основою ціннісної свідомості громадян", "помітне зростання важливості для людей синдрому певних соціальних і самореалізаційних цінностей", "не набули належного рівня важливості цінності освітнього та культурного зростання", "помітно втратив рівень своєї важливості також синдром певних громадянських, демократичних та ринкових цінностей" [9, 10].

Об'єктивні умови життя сучасної молоді породжують цілий комплекс суперечностей, ускладнюючи процес соціалізації та інтеграції цієї групи в суспільство. Відсутність чи недовірливість багатьох соціальних механізмів і соціальних норм у суспільстві створюють таку ситуацію, коли молоді певною мірою немає чого засвоювати (інтеріоризувати), і уявлення про те, як все повинно бути, молоді люди формують самотужки, спираючись на невеликий життєвий досвід. Отже, молодь не має вибору, вона змушена сама визначати свій шлях. Саме тому, сучасне молоде покоління, що виросло в умовах розбудови нового суспільства, поєднує у своїй свідомості нові цінності, властиві ринковій економіці (індивідуалізм, прагматизм) і

цінності минулого (бажання не виділятися, колективізм). Такий симбіоз неодмінно сприятиме (й уже сприяє) формуванню нової моделі ціннісного сприйняття світу, яка становитиме основу майбутніх життєвих стратегій [10, 23].

Передавання від покоління до покоління соціально-політичного досвіду, основних норм і цінностей у перехідний період відбувається досить складно. У середовищі представників середнього і старшого покоління переважають минулі ціннісно-політичні орієнтації, традиційні стереотипи політичного мислення і поведінки, що неминуче вступає у конфлікт з багатьма прагненнями і установками молодого покоління. Об'єктивними причинами суперечності як природного процесу соціалізації є розбіжності у віці, знаннях, соціальному досвіді. До суб'єктивних причин можемо залічити непорозуміння у виховних орієнтаціях батьків, суперечності між старими і новими поглядами, традиціями, звичаями.

Варто відзначити, що в певний момент часу в процесі соціалізації особистості в соціальному оточенні одні цінності можуть бути засвоєні нею повністю, інші – частково, ще інші – зовсім не засвоєні. Прийняті цінності стають елементами системи ціннісних орієнтацій особистості, важливим компонентом її самосвідомості. Не виключаємо при цьому, що певні цінності соціального оточення, не будучи засвоєними, в силу їх високої значущості для системи в цілому чи через те, що вони поділяються більшістю, можуть бути прийняті конкретною людиною, але лише поверхово, формально чи навіть декларативно. Також не виключаємо, що деякі цінності можуть бути засвоєні особистістю нечітко, і тоді вона буде не в змозі точно сформулювати для себе їх зміст, хоча у своїй поведінці орієнтуватиметься на них.

Соціалізація визнається успішною, якщо індивід засвоює соціальні норми, схвалює цінності, потрібні соціальні ролі, стереотипи поведінки. Однак із вище викладеного розуміємо, що соціалізація не завжди є успішною як на особистому рівні, так і на соціальному. Аналізуючи останній, важливо враховувати, по-перше, те, що політичні інститути, які традиційно виконують функцію соціалізації молодого покоління в політичному плані, не можуть створити основу для успішного залучення молоді до політичної сфери. За останні десятиліття сформована в минулому система політичної соціалізації зруйнована, а нова перебуває у стадії становлення. Зменшився позитивний вплив таких агентів політичної соціалізації, як сім'я, школа, суспільні організації, політичні партії. Як відзначають дослідники, у стабільному суспільстві молодь значною мірою наслідує політичні пристрасті своїх батьків, а у суспільствах перехідного типу досвід попередніх поколінь найчастіше є неприйнятним, що об'єктивно створює негативні передумови для засвоєння політичної культури загалом.

По-друге, стихійність і некерованість формування політичних орієнтацій різними агентами соціалізації, які передбачають суперечливі зразки політичної поведінки, перешкоджають досягненню згоди у суспільстві щодо базових цінностей.

По-третє, варто враховувати залежність процесу політичної соціалізації від матеріального стану членів суспільства; в разі його несприятливого становища відсутні передумови для діалогу між ним і владою.

Велике значення політичної соціалізації пов'язане з тими результатами, яких можна досягти. Адже при нормальному процесі політичної соціалізації у суспільстві забезпечується безперервне передавання від покоління до покоління політичних установок і ціннісних орієнтацій. Так, американські політологи Р. Даунсон і К. Превітт відзначають: "Як через офіційні програми політичного виховання, так і через більш неформальні групи, такі як сім'я, однолітки, суспільство забезпечує інтегративне передавання політичних установок і цінностей. Ці зусилля і процеси і визначають зміст політичної соціалізації" [11, 191]. При належному процесі політичної соціалізації здійснюється підготовка до реалізації прав і обов'язків громадянина, до поступового входження людини у суспільно-політичне життя. Завдячуючи цьому

процесу, в майбутньому виявляється можливим досягнення політичної стабільності, рівноваги, стійкості політичної системи. Як підкреслюють згадувані вище автори, "чи буде в майбутньому міжнародна співпраця, соціальний прогрес чи расова терпимість – частково відповіді на ці питання знаходимо у сучасних класах, церквах, сім'ях і молодіжних групах. Наступне покоління громадян формується у сучасну епоху" [11, 104].

На основі вище викладеного визначимо такі показники ефективності політичної соціалізації особистості:

– *політична орієнтованість*, яка передбачає, по-суті, все те, що людина чує і знає про політику, може відібрати й адекватно проаналізувати політичну інформацію. Водночас, створення об'єктивної і цілісної картини політичного світу вимагає формування у людини навичок адекватного сприйняття і вміння орієнтуватися в ньому. Адже, щоб стати активним суб'єктом політичного процесу, людина має володіти певним обсягом політичних знань, умінь і навичок;

– *політико-правова компетентність*. Проблема прав людини і громадянина містить не лише юридичні, а й, насамперед, соціально-політичні аспекти. Тому процес політичної соціалізації не може відбуватися за межами проблеми прав людини, оскільки в такому разі вона позбавляється свого головного змісту. Політико-правова компетентність визначається сукупністю наявних у людини знань щодо своїх невід'ємних прав і обов'язків, вміння оперувати якими розкриває перед нею можливість реалізації своїх потреб і прагнень. Проблеми, з якими стикається молодь, а також те особливе місце, яке вона посідає у становленні нового суспільства, зумовили формування спеціальних законодавчих актів, що регулюють права молоді у сфері політичного, економічного, соціального життя суспільства. Однак, наслідком значної кількості правових норм, що регулюють права й обов'язки молоді, стало те, що ними не лише складно користуватися, а й не можливо навіть ознайомитися без відповідної підготовки. Більше того, у реальному житті ефективно не реалізована навіть незначна їх частина, відсутні механізми їх реалізації у відповідності з тими процесами, які відбуваються у суспільстві. На жаль, на сьогодні у цьому напрямі здійснюються лише перші непослідовні і невпевнені кроки;

– *політична активність*, під якою ми розуміємо безпосередню участь людини в політичній сфері, яка відображає характер її взаємодії з владою. У це поняття ми вкладаємо не лише правові, а й моральні якості молодої людини [12, 293]. Активність індивідів у політичному житті оцінюється по-різному. Так, одні дослідники наголошують на потребі якомога більшої залученості людини в політику; інші відзначають, що надмірна активність населення і його участь у процесі прийняття рішень буде загрожувати стабільності системи влади, наслідком чого може стати охлократичний режим, хаос і безлад. Водночас, міцний зв'язок політики з життєво важливими для індивіда інтересами засвідчує, що як надмірна залученість, так і тривале відчуження від цієї галузі суспільних відносин є вкрай небезпечними. Наслідком першого може стати штучна політизація суспільного життя і зростання соціальної напруженості, а другого – відсутність у населення досвіду пошуку компромісів у різних сферах, зростання політичного екстремізму. На думку Г.Алмонда, "баланс може підтримуватися впродовж тривалого часу лише у тому випадку, коли розрив між активністю і пасивністю є незначним" [13, 608].

Для більш глибокого аналізу процесу політичної соціалізації доречно, на нашу думку, визначити дві головні суперечності, які його супроводжують:

– з одного боку, існує нагальна суспільна потреба в політичному розвитку особистості, водночас, з іншого – наявною є тенденція відчуження молодих людей від політичних інститутів і агентів соціалізації;

– виникли якісно нові соціально-політичні структури і відносини, які, з одного боку, створюють основу для вибору різних форм і напрямів соціальної активності молоді, а з іншого – в основній частині молодих людей відсутній досвід засвоєння нових підходів і орієнтації у політичній діяльності, що зумовлено низьким рівнем політичної культури.

Отже, підсумовуючи викладене, доходимо кількох висновків щодо процесу політичної соціалізації молоді в сучасних умовах:

1. Цей процес не є лінійним і безконфліктним, він містить складності і суперечності, зумовлені діалектичною єдністю свободи і неодмінності, нового і консервативного, виховання і самовиховання. Це зумовлює потребу поглибленого теоретико-методологічного аналізу політичної соціалізації та інших взаємопов'язаних із нею явищ, тенденцій і суперечностей, які відбуваються в українському суспільстві.

2. Пріоритетним у соціалізації має бути підвищення міри політичної свободи, відповідальності молоді, яка в перехідний період розвитку українського суспільства виявилася однією з найбільш незахищених соціальних груп.

3. Ставлення до молоді має будуватися на основі принципово нової концепції – концепції самореалізації молодого покоління в процесі соціальної творчості, здійснення власних інноваційних проєктів при активній підтримці державних і суспільних інститутів.

4. Відхилення в процесі політичної соціалізації, виявлені у таких її елементах, як потреби, інтереси, цінності, можуть бути вирішені шляхом корекції процесу соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Молодь у дзеркалі соціології . – К., 2001.
2. *Панина Н.* Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 1.
3. *Сокурянська Л.Г., Кіслова О.М.* Багатомірне шкалування ціннісних орієнтацій студентської молоді // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2005. – № 652.
4. *Лантух А.П.* Студенчество – маргинальный опыт // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2000. – № 492.
5. *Алмонд Г., Верба С.* Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. – № 4.
6. *Коэн А.К.* Отклоняющееся поведение и контроль над ним // Американская социология: перспективы, проблемы, методы. – М., 1972; *Мертон Р.* Социальная структура и аномия // Социс. – 1992. – № 3.
7. *Короткова Н.В.* Разработка Лассуэллом Г.Д. методов политического психоанализа // Социально-политический журнал. – 1998. – № 4.
8. *Паніна Н.В.* Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг. – К., 2005.
9. *Балакірева О.М.* Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві // Український соціум. – 2007. – № 2(19).
10. *Бутиліна О.В.* Студентська молодь у суспільстві, що трансформується // Український соціум. – 2007. – № 4(21).
11. Введение в политологию. – Казань, 1992.
12. *Щеглов И.А.* Политическая социализация личности и современный исторический процесс // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – № 4.

13. *Алмонд Г.А.* Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций // Антология мировой политической мысли: В 5-ти тт. Т. 2. Зарубежная политическая мысль XX в. – М., 1997.
14. *Алмонд Г., Верба С.* Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. – № 4.